

VIII. Datovanie "Mojžišovho" Exodu.

Aktualizácia 12/2022

Ako som sa už zmienil, Hebrejská Biblia má dve rozdielne datovania Exodu. Teraz sa budem zaoberať tým, ktoré popisuje kniha Exodus: ...*"Čas potom bývania synov izraelských, ktorí boli v Egypte, bol 430 rokov"*... /Ex 12:40/. To nás privádza do doby Hyksósov a k Jozefovi a jeho bratom. Ak tradične predpokladáme, že k Exodu došlo za vlády Merenptaha (1212-1202 BC), tak Jozefov príbeh by sa v tom prípade musel odohrávať približne v rokoch 1642-1632 BC, čo je práve doba Hyksósov. Nasledovné pasáže z knihy Exodus, považujem za kľúčové:

...*"V tom povstal kráľ nový v Egypte, ktorý nepoznal Jozefa"*... /Ex 1:8/

...*"I vystaval ľud Izraelský faraónovi mestá skladov Pitom a Ramesses"*... /Ex 1:11/

...*"Stalo sa potom po mnohých časoch, že umrel kráľ Egyptský"*... /Ex 2:22/

Z uvedených citátov vyplýva:

1., Ramesse II. zomrel po 67 rokoch vlády, čo sa premietlo i v knihe Exodus, kde sa jednoznačne píše, že zomrel po **mnohých časoch**. Jeho vláda bola teda extrémne dlhá. Medzi kráľmi 18. a 19. dynastie boli okrem Ramesse II. iba dvaja panovníci, ktorých vláda dosiahla alebo presiahla 40 rokov.¹ Je to Thutmóse III., ktorý vrátane koregentstva, vládol 55 rokov a Amenhotep III.² Ďalší panovníci vládli oveľa kratšiu dobu.³ Takže tí nepripadajú do úvahy. Vzhľadom k tomu, že v knihe Exodus sa uvádzajú názvy miest Pitom a Ramesses,⁴ tak nový kráľ čo nepoznal Jozefa, musel byť jedine Ramesse II.⁵ Ramesseho meno najviac utkveto

¹ To je doba, ktorú mal Mojžiš stráviť v exile u Midjancov.

² Vládol necelých 40 rokov (38).

³ Amenhotep II. vládol 26 rokov a Ahmose I. 25 rokov; ostatní 20 rokov a menej.

⁴ Niekedy sa argumentuje aj tým, že mestá v tejto oblasti existovali už v hyksóskej dobe a preto Exodus sa mohol odohrať v dobe posthyksóskej, alebo dokonca sa dáva priamo do súvislosti s vyhnaním Hyksósov. Je fakt, že v knihe Genezis sa píše o krajine Ramesses, ktorú dal Jozef na príkaz faraóna, svojmu otcovi a svojim bratom do užívania ako léno /Gn 47:11/. Jozefova doba je s najväčšou pravdepodobnosťou, dobou Hyksósov. Samozrejme, že vtedy žiadny Ramesse, po ktorom mala byť táto krajina pomenovaná, ešte neexistoval. Jedná sa o reálie 13. storočia BC, ktoré boli mechanicky prenesené do minulosti, vzťahujúce sa tak na udalosti v hyksóskej dobe.

Mimochodom, v kapitolách knihy Genezis, kde sa píše o Jozefovi, sa často spomínajú oslovia, v súvislosti s Jákobovou rodinou, ako cenný majetok /napr. Gn 42:26; 43:18; 44:3 ad/. Pripomínam, že práve v Avarise sa našli hroby Semitov, spolu s pochovanými oslami.

⁵ Dever 2010 str.23

v pamäti neskorších generácií. Jeho pamiatka prežívala jak pod vlastným menom, tak aj pod menom Sesóstris.⁶

2., Nový faraón, s ktorým Mojžiš vyjednával, mohol byť Ramesseho syn a následník Merenptah. Pretože kráľ, ktorý nepoznal Jozefa a nechal vystavať mestá skladov, zomrel. A Mojžiš vyjednával s niektorým z jeho nástupcov. Ovšem Hebrejská Biblia neuvádza jeho meno.

3., Sídlo egyptského panovníka sa muselo nachádzať neďaleko biblického Góšenu, ktorý sa nachádzal v oblasti Wádí Tumílát, ako to vyplýva z kontextu Hebrejskej Biblie. Určite to nebol Mennefer alebo dokonca Véset. Ako najpravdepodobnejšia možnosť sa javí, že ním bolo Per Ramesse (Piramesse), mesto vybudované faraónom Ramesse II., ktoré sa nachádzalo v oblasti bývalej Avaridy (eg. Hatueret), v Kantíre, u Tell ed-Dabáa. Teda v bezprostrednej blízkosti Góšenu.⁷ To je ďalší argument poukazujúci na to, že faraónom útlaku (ale nie Exodu) bol práve Ramesse II.

Mojžiš sa mal údajne dožiť 120 rokov. To sa nezdá byť pravdepodobné. Pozrime sa, ako sú etapy Mojžišovho života rozdelené: 40 rokov v Egypte, 40 rokov v exile u Midjancov a 40 rokov Exodu. Myslím si, že sa jedná len o symbolické vyjadrenie, ako napr. 40 dní potopy a pod.⁸ Štyridsiatka mala pre židovský národ zrejme zvláštny význam. Pokiaľ sa na to dívame z tohto pohľadu, tak je možné, že Mojžiš sa dožil oveľa nižšieho veku.⁹

Vráťme sa znovu k Jozefovi. Čo mu umožnilo dostať sa na špicu mocenskej pyramídy v Egypte? Paradoxne to mohlo byť i vďaka tomu, že časť Egypta v tom čase ovládali Hyksósovia. V období Starej a Strednej ríše bolo spravidla vylúčené, aby cudzinec dosiahol na post v štátnej správe a tým menej, aby sa stal vezírom, teda druhým najdôležitejším mužom v zemi.¹⁰ Zrejme sa tiež u neho prejavili jeho výnimočné organizačné schopnosti. Možno, že bol v určitom zmysle predchodcom Amenhotepa, syna Hapuovho. Pokiaľ máme veriť knihe Genezis, tak Jozef zorganizoval výkup obilia do štátnych sýpok, celú logistiku, až po výstavbu

⁶ Dijk in: Shaw 2003 str.318; Tyldesley 2001 str.23n.

⁷ K tomu por. Kosidowski 1985 str.75; uvádza tam úvahy P. Monteta /L'Egypt et la Bible; 1959/. Mesto Per Ramesse začal stavať už Sethi I., ako svoje letné sídlo.

⁸ Napr. zhodná doba 40 rokov vlády Dávida i Šalamúna; por. aj 1.Král. 19:7-8.

⁹ Počas putovania púšťou, na začiatku Exodu, midjanský kňaz Jetro mal údajne navštíviť 80 ročného Mojžiša /Ex 18/. Keďže Jetro bol podľa HB Mojžišovým svokrom, koľko rokov by vtedy musel mať?

¹⁰ Určitú výnimku predstavuje obdobie vlády Amenemheta III. (1831-1786 BC), keď sa na jeho dvore objavujú vysokí úradníci, ktorých mená majú neegyptský charakter /Assmann 1992/. Vtedy sa Egypt stal otvorenejší voči cudzincom. Dokonca za doby jeho vlády, boli hojne najímaní Ázijci, aby sa mohli uskutočniť rozsiahle stavebné projekty, predovšetkým vo fajjúmskej oblasti a na Sinaji. Títo cudzinci sa potom začali usadzovať v Delte /Callenderová in: Shaw 2003 str.184/, predovšetkým v Avarise.

Jedným z vysokopostavených Ázijcov, ktorý navštívil Egypt (Sinaj), bol Chebded, v texte označovaný ako "brat náčelníka Horného Retenu" /Trigger 2004 str.128; Bárta 1999 str.163/. Mimochodom, aj v "Príbehu o Sinuhetovi", sa spomína Amunenši, ako vládca Horného Retenu /Bárta 1999 str.15/. Zdá sa teda, že už v tejto dobe, mal Horný Reten (tam sa nachádzali mestá ako Tel Kabri a Chasór), zvrchovaného vládcu.

Hyksóski vládcovia po tom, čo ovládli Egypt, prevzali egyptskú administratívu a do vysokých funkcií v štátnej správe menovali aj úradníkov semitského pôvodu, z ktorých najznámejší bol *hûr* /NBS 2017 str.200/; iné čítanie: *Har*. Jednalo sa o vysokého úradníka z doby vlády hyksóskeho panovníka Maibre Šéšiho.

obilných síl a vodných kanálov.¹¹ A samozrejme, mal pod palcom i predaj obilia, zrejme za monopolné ceny.¹² Všetko bolo podriadené tomu, aby zabránil možnému hladomoru, ktorý síce v Egypte nebol častým javom, ale ani nie neznámym; hlavne v období na konci Starej ríše.¹³

A neúroda sa podľa Hebrejskej Biblie skutočne dostavila. Egypt sa s ňou zrejme vysporiadal vďaka zásobám ktoré mal, ale v susedných krajinách bol nedostatok obilia. Neúroda mala trvať 7 rokov. Takže sa nemohlo jednať len o nejaký bežný klimatický výkyv. Tu musel byť v hre aj iný faktor. Čo ho teda mohlo spôsobiť? Odpoveď sa ponúka sama: výbuch na ostrove Théra.

Podme sa na to pozrieť z druhého konca. K prvému známemu stretnutiu medzi Thébami a Avarisom,¹⁴ došlo za vlády panovníka 17. dynastie, Sekenenre Taa. Papyrus „Sallier I“, napísaný počas 19. dynastie za Merenptahovej vlády, zachytáva útržky rozprávania o spore medzi Sekenenreom vládnucim v Thébach a Apopim,¹⁵ predposledným hyksóskym vládcom v Avarise.¹⁶ Všetko to začalo sťažnosťou Apopiho, že rev hrochov v Thébach ho ruší v spánku. Sekenenre je tu označený ako „princ z južného mesta“, zatiaľ čo Apopi je kráľ (nesu), ktorému celý Egypt platí dane.¹⁷ Nebudem sa tu zapodievať ďalšími udalosťami, ale isté je, že Sekenenre bol zabitý v boji. Na jeho múmii sa našla na čele sečná rana od sekery,¹⁸ líčna kosť bola roztrieštená a na krku sa našli bodné rany po dýke.¹⁹

Tento „anekdotický“ príbeh stále vyvoláva úsmevy. Rev hrochov z thébskeho kanála, alebo rybníka, je počut až v Avarise. Čo je to za nezmysel? Medzi Avarisom a Thébami je vzdušnou

¹¹ Kanál, ktorý spája Níl s Fajjúmskym jazerom, dodnes nesie Jozefove meno – Bahr Jusúf. Ten však dal vybudovať už Senusret II. /Callenderová in: Shaw 2003 str.179n/. Jozef ho mohol dať tak maximálne vyčistiť, resp. prehĺbiť (pokiaľ vôbec mal s ním niečo spoločné).

¹² Podľa Hebrejskej Biblie Jozef predával obilie najprv za peniaze (mohli to byť kúsky striebra alebo medi, nazývané „deben“ /ESE 2007 str.310, 363; Jacq 2002 str.193/). Keď Egyptanom tieto „peniaze“ došli, tak obilie predávali za dobytok a nakoniec za svoje pozemky /Gn 47:13-26/. V podstate vtedy Jozef vykúpil pre faraóna všetku pôdu, okrem kňážskej a tým pádom znevoľnil egyptský ľud. Faraón si teda vedel veľmi dobre vybrať.

¹³ Napr. Leydenský papyrus č.344; Ipuwerova reč /Žába 1968 str.76n/. Vznik tohoto textu sa väčšinou kladie do Prvého prechodného obdobia, ovšem niektorí bádatelia nevyklúčujú, že mohol vzniknúť i v neskoršej dobe; konkrétne v období Strednej ríše, alebo dokonca počas Druhého prechodného obdobia.

K neúrodám zrejme dochádzalo častejšie a v rôznych dobách. Najznámejší je hlad, ktorý zachvátil Egypt, počas vlády faraóna Džósera, ale aj počas 1. prechodného obdobia. Počas celých egyptských dejín sa množstvo budúcej úrody, vypočítavalo podľa výšky záplav. Napríklad, kým v 30 roku vlády Amenemheta III., nílске záplavy dosiahli výšku 5,1 m, tak v 40 roku vlády (cca 1791 BC), to bolo už len 0,5 m /Callenderová in: Shaw 2003 str.184/. To už predpovedalo katastrofu /por. pozn.21/.

¹⁴ Sídlné mesto Hyksósov (eg. Hatueret), dnešné Tell ed-Dabaa (píše sa aj ako Tell el-Dabaa).

¹⁵ Auserre Apopi.

¹⁶ Posledným bol Chamudi.

¹⁷ Bourriauová in: Shaw 2003 str.227. Tento záznam však pochádza až z neskoršieho obdobia; medzi týmito udalosťami a dobou v ktorej bol napísaný, uplynulo bezmála 400 rokov. V dobe, keď bol tento dokument napísaný, tak jeho pisateľovi bolo jasné, že je nezmysel, aby Apopiho v Avarise, mohli rušiť hrochovia z Théb. Zároveň o výbuchu Théry, pravdepodobne už nič nevedel. Preto jediný logický záver, ktorý z toho pre neho vyplýval, bol ten, že sa jednalo iba o zámienku, ako vyprovokovať Sekenenre Taa k akcii, s cieľom vyvolať medzi ním a Apopim konflikt.

¹⁸ Tvar rany odpovedá použitiu sekery typovo zhodnej tým, ktoré boli nájdené v Tell ed-Dabaa /Shaw 2003 str.227/. Takže je takmer isté, že bol zabitý v boji proti Hyksósom.

¹⁹ Bourriauová in: Shaw 2003 str.227

čiarou cca 600 km.²⁰ Jediné možné vysvetlenie, pokiaľ to celé neodmietneme ako fikciu, je výbuch na ostrove Théra, vzdialenej cca 950 km od Avarisu. Žiadnu inú prírodnú katastrofu na východnej pologuli z tej doby (17.-15. stor. BC),²¹ ani rádovo menšiu, nepoznáme.²²

Podobné javy, ktoré popisuje kniha Exodus ako egyptské rany, popisuje i Ahmóseho stéla.²³ Úlomky tejto stély sa našli v chráme v Karnaku. Píše sa tam o ničivej búrke, silnom vetre

²⁰ ESE 2007 str.343; Mimochodom, samci hrochov boli spojovaní s bohom Sutechom (ako Sutechove zvieratá), ktorého uctievali práve Hyksóvia, ako obdobu kanaánskeho Baala /ESE 2007 str.216; Zamarovský 2003 str.117/. Pre Egyptanov však toto zviera bolo stelesnením zla.

²¹ Približne do roku 1780 BC sa datuje obrovský výbuch Vezuvu. Ten však bol časovo značne vzdialený popisovaným udalostiam; <https://www.nytimes.com/2006/03/07/science/long-before-burying-pompeii-vesuvius-its-wrath.html>. Ovšem v oblasti Stredomoria, vrátane Egypta, mohol spôsobiť ďalekosiahle klimatické zmeny, ktoré v konečnom dôsledku, mohli spôsobiť aj neúrodu, a to i počas niekoľkých rokov po sebe. Výbuch sopky Mt. Helen je datovaný cca do roku 1550 BC (3500 BP), keď vtedy zasypal takmer polovicu severnej Ameriky popolčekom /Cílek, Vesmír 73, 391, 1994/7/. Časovo je teda najbližšie ku katastrofe na Thére. Mohol sa prejavíť v raste letokruhov a v sedimentoch v ľadovcoch. Tie sú však datované až do roku 1644 ± 20 BC /Hammer 1987; Kuniholm 1990/, čo je bližšie k dendrochronologickému datovaniu výbuchu Théry (1627 BC /Baillie 1988/). A okrem toho, kvôli značnej geografickej vzdialenosti, nemohol mať bezprostredný vplyv na oblasť východného Stredomoria.

²² Výbuch Théry (pôvodný názov Kallisté /Hérodotos: Dejiny IV.147/), bol najmohutnejším výbuchom sopky v novodobej histórii ľudstva. Bol väčší než novodobé výbuchy sopiek Laki na Islande a Tambora na Jáve. Pokiaľ by sa sila výbuchu Laki rovnala hodnote 100, tak pri výbuchu Théry sa predpokladá, že táto hodnota by dosahovala 120 – 150. Pritom u oveľa známejšej Krakatoy by táto hodnota dosiahla iba 12 /Svoboda 1998 str.20/. Napriek tomu tento výbuch, ktorý bol rádovo menší než na Thére, bolo počuť v podstatnej časti Indického oceánu. Erupcia na Thére vymrštila do okolitého prostredia 4 krát viac popolčeka, než Krakatoa. Modelovým príkladom pre výbuch Théry je erupcia sopky Tambora z roku 1815, silou porovnateľnou s Laki, ale s tým rozdielom, že na tejto islandskej sopke bolo naraz aktívnych 115 sopečných výlevov, kým na Tambore bol len jediný vulkán, ako na Thére.

Už 1. apríla počuli na Jáve **rachotenie vzdialeného hrmenia** (aj tam boli hroši?). Intenzita sa zvyšovala a 5. apríla boli výbuchy počuť v okruhu 1400-1800 km (vzdialenosť Théry od Avarisu bola zhruba polovičná). Najsilnejšia fáza erupcie prebehla medzi 10. a 12. aprílom, avšak vysoká aktivita trvala až do polovice júna; teda viac než dva mesiace! (To je dostatočná doba na to, aby znepokojený hyksósky panovník stihol poslať vládci Théb svojho posla). V priebehu troch dní nastalo úplné zatmenie slnka v okruhu 500 km (nepripomína to egyptskú tmú?). Ešte vo vzdialenosti 1100 km boli zaznamenané prachové spády s mimoriadne silnými búrkami /Svoboda 1998 str.27/. Na následky hladomoru zomrelo bezprostredne 1200 ľudí; ovšem ex post minimálne 50.000 /Bartoněk 1972 str.106/. Klimatické dopady ohromného množstva prachu v atmosfére boli zrejme vo všetkých svetadieloch; jednalo sa teda o **katastrofu globálnych rozmerov**. Zo stredného Írska cez Angliu až k Baltu sa tiahli neustále dažde a ničivé búrky /k tomu por: Ex 10:13,19/. Na európskom kontinente miestami vypukol hladomor. Toto stačí na ilustráciu toho, aké dôsledky mohol mať výbuch Théry na egejskú oblasť, ale aj ďalšie krajiny, vrátane Egypta. Je fakt, že v minulosti sa preceňovala úloha prílivovej vlny, vyvolanej erupciou na Thére (napr. na Kréte: málo pemzy, zachované uhľiky v pobrežných centrách; najväčšia sila tsunami sa sústredila smerom na východ). Dnes však aj napriek tomu, máme doklady toho, že prílivová vlna zmietla i časť severného pobrežia Kréty (napr. povalené múry v Amnise). Predpokladá sa, že to boli predovšetkým následné javy, ako napr. spád popolčeka, ktoré učinili oblasť severovýchodného pobrežia Kréty, na niekoľko rokov (možno i jednu generáciu), neobývateľnú. Ešte aj na ostrove Anafi, východne od Kréty sa našli vrstvy popolčeka vysoké 3 metre. Dnes sa však ukazuje, že tento popol, ako aj popol z Kréty, pochádza iba z predbežnej erupcie, niekoľko týždňov, alebo mesiacov pred hlavnou fázou erupcie (hlavný spád popolčeka sa šírila smerom na východ a severovýchod od Théry). Aj napriek tomu sa predpokladá, že výbuch Théry prispel podstatnou mierou, k zániku minojskej civilizácie /Bartoněk: Erupce vulkánov na Thére a koniec minojskej civilizácie. SPFFBU E17 1972 str.103-117/.

²³ Toto je veľmi dôležité, pretože to by znamenalo, že javy opisované na tejto stéle sa museli odohrať buď v dobe Ahmóse I., alebo za jeho najbližších predchodcov (Kamóse, Sekenenre Tao).

a tme, ktorá postihla Egypt.²⁴ Zmienky o búrkach sú i na Rhindovom papyre.²⁵ Dokonca aj čínske pramene uvádzajú, že pád dynastie Sia a nástup dynastie Šang, približne v roku 1618 BC,²⁶ boli sprevádzané žltou hmlou, tmavým slnkom, júnovými mrazmi, zničením úrody a hladomorom.²⁷

Okolo roku 1590 BC Predný východ vyzeral úplne inak, než tomu bolo o štyri generácie skôr.²⁸ Systém kvitnúcich štátov od Stredozemného mora po Perzský záliv bol zlikvidovaný. Niektoré kráľovské dvory ako Babylon, Terka, Chattušaš ešte existovali, ale bol to iba slabý odlesk minulosti. Zároveň došlo k spretrhaniu vzájomných vzťahov medzi nimi. Mnohé mestá zanikli, neexistovala centrálna moc. **Nastal temný vek.**²⁹ Aj to je obraz dôsledkov výbuchu Théry. Odrazom toho môže byť i chetitský mýtus o Telepinovi „Boh, ktorý zmizol“,³⁰ kde sa opisuje katastrofa a neúroda, ktorá vtedy nastala. A taktiež i popis deukaliónskej potopy.³¹

Na základe dendrochronologických dát³² a údajov z ľadovcov sa predpokladá, že k výbuchu Théry došlo v roku 1628/1627 BC.³³ Tieto výsledky v podstate potvrdilo i rádiokarbónové datovanie.³⁴

Vojna medzi Avarisom a Thébami trvala zhruba 30 rokov.³⁵ Začala za Sekenenre Taa, pokračovala za Kamóseho päťročnej vlády. V 18.-20. roku vlády, Ahmóse I. dobyl Avaris.

²⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Tempest_Stele

²⁵ Bourriauová in: Shaw 2003 str.232. Rhindov matematický papyrus je jediný dochovaný hyksósky písomný prameň, podobného charakteru. Spomína sa tam 33. rok vlády Apópiho, ale zároveň je tam uvedený aj posledný hyksósky vládca Chamudi. Toto je veľmi dôležité. Pretože keby tam uvedené zmienky o búrkach, súviseli s výbuchom Théry, ktorý by tak bolo možné zosynchronizovať s obdobím vlády Apópiho (súvislosť s papyrom Sallier I), tak by nám to umožnilo spresniť datovanie záverečného obdobia hyksóskych dejín.

²⁶ Doba vlády dynastie Sia sa dnes uvádza v rozmedzí rokov 2070-1600 ± 30 BC.

²⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Minoan_eruption ; Klontza 2013 str.181

²⁸ Mieroop 2010 str.127. Tento dátum je uvedený v citovanej literatúre; ovšem autor ho nespája s výbuchom Théry.

²⁹ Mieroop 2010 str.127; Nováková a kol. 1998 str.97

³⁰ Prameny 1982 str.88n; Güterbock in: Kramer 1977 str.119n.

³¹ Graves 2004 str.138n.

³² Toto datovanie potvrdili i vzorky z írskych dubov a borovic vo Švédsku.

https://en.wikipedia.org/wiki/Minoan_eruption ; pozn.46-48; za textom.

³³ Bourriauová in: Shaw 2003 str.233; Davies 2005 str.114. V súčasnosti je snaha tieto dáta znížiť, prípadne úplne odmietnuť, pretože nezodpovedajú tzv. krátkej chronológii, ktorú preferuje väčšina európskych vedcov /Pavúk 2012 str.10n/.

³⁴ 1619 (± 20) BC /Betancourt, Michael 1987/; 1627-1600 BC /Friedrich 2006; in: Klontza 2013 str.124n/. Kultúra na Thére v dobe jej zničenia, mala paralely k minojskej LM IA na Kréte a tiež aj ku kykladskej LC I a neskorohelladskej LH I. Aj zvyšky maľovanej podlahy v Tel Kabri, sú analogické k egejským freskám LM IA /Klontza 2013 str.120/. Podľa B.J. Kempa a R.S. Merrilleesa (1980), na základe krétskych a mykénskych importov v Egypte, malo by obdobie LM IA, končiť medzi rokmi 1600-1575 BC. To potvrdilo i oxfordské laboratórium, z organických vzoriek z rôznych oblastí Egeidy, keď koniec LM IA bol datovaný v rozmedzí rokov 1610-1590 BC /Manning et al. 2002/, pričom santorinský výbuch by mal byť datovaný medzi roky 1650-1620 BC. Betancourt (1987) ho datoval nižšie; do roku 1610 BC. Priamo zo Santorini bola odobratá vzorka olivového dreva, ktoré bolo spálené pri erupcii Théry. Je datované medzi roky 1627-1600 BC /Friedrich et al.2006/, resp. 1613±13 BC /Pavúk 2012 str.19/.

Situáciu komplikuje fakt, že podľa glaciológov, Théra údajne vybuchla dva krát; jednak v roku 1645/1644 a jednak v roku 1628/1627 BC. Preto niektoré namerané hodnoty, posunujú datovanie erupcie na Thére, až k roku 1650 BC /Bietak 2000 in: Klontza 2013 str.120/.

³⁵ Bourriauová in: Shaw 2003 str.226

Posledná hyksóška pevnosť Šaruhen, už na palestínskom území, bola dobytá ešte neskôr.³⁶ Nevieme za ako dlho po spore ohľadne hrochov, došlo k bojovým operáciám. Pokiaľ by k nim došlo okamžite po výbuchu Théry a pokiaľ by sme zohľadnili celkovú dĺžku trvania vojenských akcií proti Hyksósom, tak k definitívnej porážke Hyksósov by došlo v roku 1598 BC.

Je však pravdepodobné, že k dobytíu Šarúhenu a následnému vyhnaníu Hyksósov, došlo až o niečo neskôr. Ak vezmeme dolnú hranicu tolerancie rádiokarbónového datovania (1600 BC), ktorá vcelku dobre koreluje s datovaním záznamov na bambusových análoch v Číne³⁷, tak potom by k dobytíu Avarisu, došlo medzi rokmi 1576-1574 BC a k definitívnemu vyhnaníu Hyksósov, by došlo niekedy po roku 1570 BC; a to v prípade, že bojové operácie začali bezprostredne po výbuchu Théry. Tým pádom by sa vznik 18. dynastie a nástup Ahmóse I. na trón, posunul už približne do roku 1594 BC.³⁸ Takže medzi týmto a dnešným datovaním, je

³⁶ Text Ahmóseho, syna Abany v el-Kábe. Píše sa tam o šesťročnom obliehaní Šarúhenu.

³⁷ Por. pozn.26.

³⁸ Absolútna chronológia 2. prechodného obdobia v Egypte, je zatiaľ málo spoľahlivá. Pre obdobie Novej ríše je možné sa oprieť o niektoré pevne ukotvené udalosti, ale pre obdobie predošlé (12.-17. dynastia), zatiaľ márne hľadáme dostatok pevných bodov, od ktorých by sme mohli odvodiť presnejšiu chronológiu týchto období.

Veľmi trefne to vystihla J. Bourriauová /in: Shaw 2003 str.206/, keď píše:

"Tell ed-Dabaa nám poskytla stovky artefaktov, ktoré je možné zaradiť do dobre známeho obdobia II A-C strednej doby bronzovej v Sýropalestíne. Tento materiál sa vyskytuje v deviatich vrstvách (H-D/2), ktorých hornú a dolnú hranicu spojil M. Bietak s vládnami dvoch egyptských kráľov; a to s vládou Amenemheta IV (1786-1777 BC) a Ahmóse I. (1550-1525 BC). Výslednú dobu 248-82 rokov(?) vydělil deviatimi a každej vrstve pridell zhruba tridsať rokov, čím získal rámec absolútnych dát, pre svoje relatívne datovanie. Keď však boli tieto dáta porovnané s lokalitami v Sýrii a Palestíne, kde boli nájdené predmety podobné artefaktom z Tell ed-Dabaa, došlo k niektorým nezhodám s už existujúcou chronológiou". A ďalej pokračuje: "Až budú vyriešené ostré debaty, budú prípadne vyžadovať zásadné prehodenie nielen datovania vrstiev v Tell ed-Dabaa, ale i metód používaných pri datovaní strednej doby bronzovej v celej oblasti východného Stredomoria." A zároveň dodáva: "...Aj archeologické pramene (z 2. prechodného obdobia) majú svoje nástrahy, z nich najväčšími sú medzery v záznamoch, spôsobené zlým stavom nálezov, alebo nesúvislými vykopávkami. Zatiaľ žiadne lokality z tejto doby neboli odkryté v centrálnej a západnej Delte, ani v strednom Egypte..." /Bourriauová in: Shaw 2003 str.202/. Chronológia vypracovaná Bietakom, podľa stratigrafie v Avaride, súhlasí skôr s klasickými dátami (nízka chronológia), než s dátami, ktoré poskytli exaktné prírodné vedy. Preto bude zrejme nutné prehodnotiť chronológiu 2. prechodného obdobia a počiatku 18. dynastie, v prospech vyšších dát /Manning, Betancourt, Niemeier/.

Jeden z najdôležitejších prameňov pre toto obdobie, Turínsky papyrus, je veľmi zle zachovalý a jeho rekonštrukcia Ryholtom, je vo viacerých smeroch sporná. Napríklad nie je jasné, či 15. a 16./17. dynastia nasledovali bezprostredne po vláde 13. dynastie, ako predpokladal Ryholt. Situáciu komplikuje ešte fakt, že v závere 13. dynastie (v priebehu asi 25 rokov?) sa vystriedalo množstvo efemérnych panovníkov /Mynářová: Předovýchodní chronologické schéma; ČEgÚ 2013/2014/. Nepanuje ani zhoda v otázke vzájomnej kompatibility jednotlivých dynastií Druhej prechodnej doby, ani v ich relatívnej chronológii. Nevie sa s istotou, či Nehesej bol skutočne prvým vládcom 14. dynastie, vládnucou v Avarise (Turínsky papyrus), ktorej moc sa zrejme obmedzovala, iba na východnú Deltu. Manétho naproti tomu udáva, že hlavné mesto 14. dynastie bolo Chois, v západnej Delte. Zrejme vtedy došlo k rozdeleniu Dolného Egypta, na niekoľko samostatných malých kráľovstiev, ktoré boli Manéthom súhrne započítané, do 14. dynastie. Dôležitý je i fakt, že počiatok 14. dynastie, sa časovo prekrýva so záverečným obdobím 13. dynastie, sídliacej v Ictaej, ktoré bolo definitívne opustené až okolo roku 1685 BC /Bourriauová in: Shaw 2003 str.206/.

Proste, je tu veľmi veľa nejasností a nezodpovedaných otázok, ktoré spochybňujú súčasnú chronológiu 2. prechodného obdobia a počiatok 18. dynastie.

Je skutočne paradoxné, že kým v súvislosti s novým datovaním výbuchu na Thére, je snaha upraviť egejskú chronológiu doby bronzovej v prospech vyšších dát, tak naopak, v egyptskej archeológii 2. prechodného obdobia a počiatku 18. dynastie, je tendencia opačná; v priebehu posledných 40 rokov, došlo v európskej egyptológii k zníženiu absolútnych dát, o viac než tridsať rokov! /K tomu por. Pientka: VAP, pozn.565/.

rozdiel 44-55 rokov. To je však dnes v egyptológii všeobecne považované, za príliš veľkú diferenciu.

Už v 60. a 70. rokoch 20. storočia sa uvažovalo o vyšších dátach, pre počiatok 18. dynastie;³⁹ konkrétne by jej vznik siahal zhruba k roku 1570 BC.⁴⁰ Aj keď je to stále menej, než mnou

³⁹ Dnes sa vznik 18. dynastie kladie k roku 1550 /Shaw 2003 str.499/, resp. až k roku 1543 /ESE 2007 str.518/, alebo dokonca až k roku 1539 BC /Maříková-Vlčková 2009 str.9; Bárta 2017; tab. na prebale/. To už nie je krátka, ale superkrátka chronológia.

Dnes sa má za to, že egyptská chronológia 18. dynastie, je do detailu prepracovaná, a pokiaľ sa vôbec pripúšťajú nejaké odchýlky v jej datovaní, tak iba v rozmedzí cca 10 rokov. Pokiaľ by táto odchýlka predstavovala až 50 rokov, tak by to narušilo tzv. krátku chronológiu uvedeného obdobia; prinajmenšom v jej staršej fáze. A to egyptológovia (aspoň tí európski), rozhodne nechcú pripustiť. Pritom ani chronológia 18. dynastie nie je úplne jasná. Predovšetkým je to otázka koregentstva a tiež problematika poradia panovníkov a dĺžky ich vlády, v postamarnskej dobe.

⁴⁰ PDČ 1978 str.374; Váhala ešte v roku 1973 vznik 18. dynastie kládol do roku 1575 BC /Váhala in: Perepjolkin 1973 str.152/. Chronológia postulovaná Ruth Amiran (1969), akceptuje pád Avarisu ako počiatok neskorej doby bronzovej v Kanaáne, ktorý datuje do roku 1570 BC /Mynářová 2004 str.13/, čo pomerne dobre koreluje s mojím datovaním medzi roky 1576-1574 BC (dnes sa pád Avarisu datuje do rokov 1532-1528 BC). Jej chronologická schéma sa opiera o domáci vývoj keramiky a hlavne o dobre doložené a stratifikované importy; predovšetkým o mykénsku keramiku.

Kemp – Merrillees 1980 /In: Klontza 2013 str.156/ Betancourt 1987 /Klontza 2013 str.159/

MM III	1775/1750 - 1675/1650	
LM IA/LH IA	1675/1650 - 1600/1575	1700 – 1610
LM IB/LH IIA	1600/1575 - 1500/1475	1610 – 1550
LM II/LH IIB	1500/1475 -	1550 – 1490
LM IIIA/LH IIIA 1,2	- 1375/1350	1490 – 1365

Bietak navrhoval, že obdobie LM IA by malo odpovedať 15. a rannej 18. dynastii. Obdobie LM IB by potom patrilo 18. dynastii /Klontza 2013 str.140/. Podľa Pavúka, na základe ¹⁴C a importov, sa výbuch Théry zaraďuje do pokročilejšieho štádia fázy LM IA, ale nie na jej úplný koniec /Pavúk 2012 str.18/.

Manning (2002) navrhoval, že LM IA nie je možné prepojiť s rannou 18. dynastiou, ale len s hyksóskou periódou. Na základe nových rádiokarbónových dát, navrhuje datovať interval LM IA periódy, medzi roky 1689/1680 - 1610/1590 /Klontza 2013 str.160/. To by jednoznačne posunulo počiatok 18. dynastie k rokom 1610/1590 /Manning, Betancourt/, alebo 1600/1575 /Kemp, Merrillees/.

Potvrzuje to i fakt, že kým na lokalite Mochlos sa pod nánosom sopečného popola, našla iba keramika typická pre LM IA, tak na Karpathe a samotnej Thére boli pod sopečným popolom aj nádoby, charakteristické pre stupeň LM IB /Klontza 2013 str.139/. Z toho jednoznačne vyplýva, že k výbuchu Théry muselo dôjsť na samom počiatku LM IB. A tým pádom počiatok 18. dynastie možno zosynchronizovať s LM IB, ovšem nie s jej najrannejšou fázou; tá ešte patrí do Druhého prechodného obdobia.

Už Marinatos (1939) a Furumark (1941, 1950), na základe nálezov mykénskej a mýnojskej keramiky v Egypte, datovali santorinskú katastrofu, do obdobia tesne pred nástupom 18. dynastie /Klontza 2013 str.116/.

LM IA „	„ LM IB „	„ Pád Avarisu (1576/4 BC)
Koniec	Théra	Počiatok 18. dyn.
1610 BC	1600	1594 BC Ahmóse

Medzi roky 1600-1594 BC, je možné klásť posledný rok vlády Sekenenre Taa (keď vybuchla Théra?) a 5 rokov vlády Kamóseho. Pád Šarúhenu a tým pádom aj definitívne vyhnanie Hyksósov (z pásma Gazy), by sa odohral minimálne 6 rokov po dobytí Avarisu, teda v rokoch 1570 – 1568 BC.

vypočítané dáta, tak sa k nim predsa len blížia. Ešte aj dnes vysoká chronológia datuje počiatok 18. dynastie do rokov 1577-1570 BC. Je preferovaná predovšetkým americkými archeológmi.⁴¹ Tá je pritom v súlade s egyptským záznamom na Ebersovom papyre, podľa ktorého došlo ku **konjunkcii Slnka a Sírta** 9. dňa, 11. mesiaca a 9. roku vlády Amenhotepa I. Z toho potom astronómia vypočítali, že 9. roku Amenhotepovej vlády, odpovedá rok 1537 BC⁴² a teda tento panovník vládol v období rokov 1546-1526 BC (podľa krátkej chronológie, však až v rokoch 1514-1493 BC, čo je však v rozpore s výsledkami, dosiahnutými exaktnými vedami). Jeho predchodca Ahmóse I. by mal vládnuť v rokoch 1571-1546 BC. Tým pádom počiatok 18. dynastie, by sa dával do roku 1571 BC (podľa krátkej chronológie, do roku 1539 BC; 32 ročný rozdiel!). Kamóse by v tom prípade vládol približne v rokoch 1577/1576-1571 BC a rok 1577/1576 BC, by potom bol rokom úmrtia Sekenenre-Taa. Výbuch Théry by sa potom musel posunúť zhruba do rokov 1578/1577 BC, čo však nie je v rozpore s toleranciou, pri datovaní bambusových análov.

Neviem však, nakoľko je spoľahlivá dĺžka vlády, tu uvedených panovníkov, v inkriminovanom období. A predovšetkým, nevieme aký dlhý časový interval uplynul, než došlo po santorinskej erupcii, k vojenským operáciám (Sekenenre Tao). Ak by sme urobili malý kompromis, tak výbuch Théry by sme mohli datovať medzi roky 1600-1578 BC (priemer 1589 BC).⁴³

Ak si zhrnieme všetky doteraz tu uvedené fakty, tak je veľmi pravdepodobné, že "rev hrochov" opísaný na papyruse "Sallier I", je **v skutočnosti popisom hluku, pri erupciách Théry**. A tým pádom je zrejmé, že výbuch Théry, by v tom prípade prebehol počas vlády Sekenenre Taa. Pokiaľ by tomu tak bolo, potom koniec jeho vlády by bolo nutné posunúť až niekde k roku 1600 BC.

⁴¹ Klontza 2013 str.142; por. aj Finkelstein, Silberman 2010 str.61, ktorí vyhnanie Hyksósov kladú do roku 1570 BC.

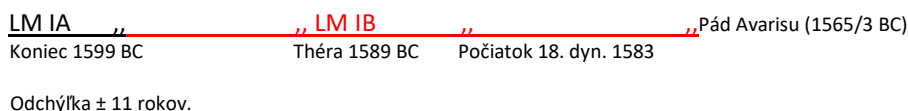
⁴² Pečírka 1979 str.186. Shaw /2003 str.27/ uvádza pre túto konjunkciu rok 1541 BC. Je fakt, že presné datovanie je závislé na znalosti miesta, kde boli astronomické merania vykonané. V tomto prípade sa uvádzajú Memfida a Thény (mesto spojené aj s počiatkami 18. dynastie). V Elefantíne by však namerané údaje, podporovali skôr nízku chronológiu.

Chronológia Egypta je založená predovšetkým na skľbení historických prameňov (Palerská doska, zoznamy kráľov, vrátane Turínskeho papyru, Sethiho zoznamu, ale aj Manétha, ďalej nápisy stélach, papyroch ai., votívne palety...), s kalendárnym systémom datovania a na porovnávacom štúdiu materiálnej kultúry. Dôležitá je výpoveď archeologického materiálu, vrátane typologickej analýzy, vyhodnotenie stratigrafickej situácie v teréne, sekvenčná analýza atď. Výsledkom tohoto dnes už dlhodobého procesu bádania, je až na výnimky, takmer do detailu prepracovaná relatívna chronológia Egypta.

Rádiometrické metódy, predovšetkým ¹⁴C, majú pre egyptológiu literárneho obdobia, zatiaľ v podstate iba doplňujúci význam, aj keď poskytujú absolútne dáta. Kým relatívna chronológia, je prepracovaná v niektorých obdobiach egyptských dejín do detailu, tak pri využití rádiouhlíkového datovania, hlavne v staršom období egyptských dejín, musíme počítať s väčšou, či menšou odchýlkou a v konečnom dôsledku i s následným kalibrovaním dát.

Druhé prechodné obdobie v egyptských dejinách je dejinný úsek, o ktorom máme ešte stále, nepomerne menej informácií, než z prevažnej väčšiny ostatných období. Aj preto relatívna chronológia tohto obdobia, nie je ešte veľmi prepracovaná. A práve preto má metóda datovania ¹⁴C, v spojení s ďalšími exaktnými metódami (predovšetkým dendrochronológia), pre toto obdobie zásadný význam.

⁴³ V tom prípade by časová osa vyzerala takto:

Pokúsme sa dať do súvislosti “známe” dáta a z toho vytvoriť hypotetické modely:⁴⁴

Varianta A vychádza z datovania erupcie na Thére do roku 1628. V tom prípade veľmi dobre koreluje s tradičným datovaním Exodu A do doby Merenptaha (1212-1202 BC). Exodus B je datovaný do doby Sethi II. (1201-1196 BC), čo by mohlo nahrávať prívržencom teórie o B3y (Bajovi),⁴⁵ ako predobrazu Mojžiša. Pre to by mohlo svedčiť i datovanie Exodu B, do roku 1196 BC, čo je rok smrti Sethi II. a počiatok vlády nepľnoletého Siptaha,⁴⁶ za ktorého v skutočnosti vládla regentka Tausret spolu s kancelárom B3y. Vieme však, že B3y bol v 5. roku Siptahovej vlády popravený, takže on sa nemôže spájať s Exodom.

Varianta B, ktorá vychádza z dolnej hranice rádiokarbónového datovania a konca dynastie Sia (1600 BC), kladie Exodus do obdobia vlády Ramesse III. (1184-1153 BC). V tom prípade by sa počiatok Exodu časovo prekryval s ťažením “morských národov”, ktoré v ôsmom roku jeho vlády, postupovali cez Sýriu až po Džahi v južnom Libanone; po mori sa dostali až do Delty v Egypte.⁴⁷ Tie dve udalosti nepochybne spolu súvisia. Tí, ktorí vyšli z Egypta, určite by nechceli byť priamo konfrontovaní s “morskými národmi” a preto sa im aj v neskoršom období radšej vyhýbali.⁴⁸ A takisto sa snažili vyhýbať aj iným, pre nich nepriateľským

⁴⁴ Výbuch Théry + 7 úrodných rokov = poverenie Jozefa vezírom. Po výbuchu nasledovalo 7 neúrodných rokov. Poverenie Jozefa vezírom + Jozef vo väzení (2 roky) + Jozef u Putifara (0-3 roky) = predaj Jozefa do Egypta. Predaj Jozefa do Egypta – 430 rokov = Exodus A.

Príchod Jozefových bratov a Jáкова do Egypta – 430 rokov = Exodus B.

⁴⁵ V samom závere ugaritských dejín sa objavuje Bajov dopis (RS 86.2230). Je veľmi pravdepodobné, že pisateľ tohto dopisu, „Baj, veliteľ vojska Veľkého Kráľa, kráľa Egyptskej zeme“, je totožný s postavou kancelára B3y /Stehlík 2003 str.35/. Keďže Baj bol popravený okolo roku 1192 BC, tak ani k zničeniu Ugaritu “morskými národmi” nemohlo dôjsť skôr. Aj preto sa zánik Ugaritu datuje medzi roky 1190-1185 BC /Cline 2019 str.150/.

⁴⁶ Siptah nebol synom Sethiho hlavnej manželky Tausret, ale kráľovej sýrskej konkubíny, ktorá sa volala Sutaiddža /Dijk in: Shaw 2003 str.319/. Zdá sa teda, že Sýrania v tej dobe v Egypte, získavali na význame svojho postavenia (napr. v okolí Karnaku žila od doby Thutmóse III., komunita Sýranov /Lalouettová 2009 str.193n/; pripomínam aj Baja a Irsu). Tausret sa však stala regentkou, pretože Siptah bol nepľnoletý a bol zdravotne postihnutý. Skutočným vládcom Egypta v tej dobe, bol však kancelár B3y sýropalestínskeho pôvodu, než ho Siptah dal popraviť.

⁴⁷ K prvému stretnutiu medzi tzv. morskými národmi a vojskom Ramesse III., došlo už v piatom roku jeho vlády, keď sa útočníci dostali až k egyptským hraniciam a po mori, až do Delty /Lalouettová 2009 str.229n/. Situácia sa opakovala v 8. roku jeho vlády; ovšem po súši sa invázne hordy dostali len do Djahy, v južnom Libanone.

⁴⁸ Na celom území centrálnej vysočiny, kde boli založené protoizraelské osady, absentuje úplne tzv. pelištejská bichrómná keramika a takmer úplne neskoromykénska /Dever 2010 str.137/.

etnikám.⁴⁹ Postupne sa však usadzovali na centrálnej vysočine, kde v tom čase zakladali svoje sídla "Protoizraelci".⁵⁰

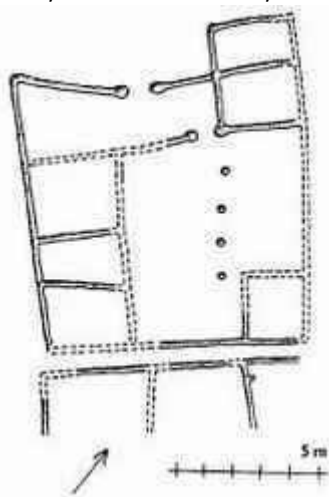
Varianta C vychádza z hypotetického výbuchu Théry, v roku 1589 BC. Exodus A a aj B, je podľa údajov v Hebrejskej Biblii, datovaný do doby vlády Ramesse III., ovšem až po porážke "morských národov". Sú však aj bádatelia, ktorí Exodus datujú až do obdobia pokročilejšej 20. dynastie.⁵¹

⁴⁹ Šasu, Amorejci ad'. Neskôr to boli predovšetkým Pelištejci, na čo by mohla poukazovať zmienka v knihe Exodus, kde sa píše, že: ...*"neviedol ich Boh cestou krajiny Filištínskej, aj keď bola bližšie"*... /Ex 13:17/. Je fakt, že Pelištejci v predpokladanej dobe Exodu, ešte neboli prítomní v južnej Palestíne. Tento ľud sa tam usadil najskôr až za vlády Ramesse III., po roku 1176 BC, ale pravdepodobne až po roku 1140 BC, podľa datovania nálezov pelištejskej proveniencie /Pientka: Niekoľko poznámok k tzv. morským národom; pozn.100/. Po prvýkrát, však do južného Kanaánu, mohli prísť spolu s ďalšími "národmi mora", už v 5. roku vlády Ramesse III.; jeho vojsko ich však vzápätí odrazilo. Myslím si, že zmienka o Pelištejcoch v citovanom texte je len omyl jeho autorov, alebo zostavovateľov knihy Exodus, ktorí sa tým snažili len vysvetliť, prečo vyhnanci nešli z Egypta priamo do Kanaánu. Pritom si neuvedomili, že v tej dobe tam ešte Pelištejci nemohli byť prítomní.

V Sýrii boli "morské národy" prítomné už okolo rokov 1190-1185 BC, pretože približne v tomto období bol dobytý a vyplienený Ugarit /Stehlík 2003 str.38; Cline 2019 str.149/. Do roku 1185 BC sa kladie i ohrozenie mesta Emar na Eufrate "národmi mora", keď texty sa zmieňujú "o roku, keď hordy(?) súžili mesto" /Mieroop 2010 str.195/.

⁵⁰ Dever 2010 str.91n, 213n

⁵¹ V Medinet Habu, v areáli zádušného chrámu faraónov Aja a Haremheba, boli objavené zvyšky dvoch domov, ktoré mali špecifické usporiadanie. Bietak ich identifikoval ako typický izraelský dom, so štyrmi miestnosťami a stĺpovým dvorom, typovo taký istý, ako domy na centrálnej vysočine, severne od Jeruzalema, z 12. stor. BC, ktoré sa dnes pripisujú "Protoizraelcom" /Dever 2010 str.91n/.

Tento dom je datovaný do doby Ramesse IV. (1153-1146 BC). Jeho obyvateľmi boli pravdepodobne Šasu, ktorí v období 20. dynastie boli hromadne využívaní pri stavebných prácach, v oblasti Théb /Vachala 2004/. Ovšem samotný fakt, že v Egypte v priebehu 20. dynastie žili Šasu, ktorí obývali domy, typovo také isté, ako tie na centrálnej vysočine, ktoré Dever stotožňuje s obydliami "Protoizraelcov" ešte neznamená, že vtedy došlo aj k Exodu. Za prvé. Títo Šasu boli privedení do Egypta, v dobe Ramesse III. (Harrisov papyrus I. 76, 9-11 /Vachala 2004/), pri jeho ťažení do Sýropalestíny. Práve z doby Ramesse III. (1160 BC) pochádza text, ktorý uvádza okrem iných, aj zoznam nevoľníkov, ktorí sú popisovaní ako marijannu (vojaci) a Apiru; ktorí boli zrejme tiež zajatí, pri vojenskom ťažení tohto panovníka /<https://en.wikipedia.org/wiki/habiru>/. Za druhé. Aj keď pôvodný Izrael pozostával z kmeňov Šasu zo Zajordánska (Gád, Rúben), to ešte neznamená, že všetky kmene Šasu nutne musíme považovať za "Protoizraelcov". To v žiadnom prípade /Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael/. Pôvodný Izrael (kmene Šasu: Gád a Rúben), žil predovšetkým severne od Moábu, v oblasti rieky Arnon, medzi Amorejcami, ako nomádi. V prípade Šasu, ktorých zajal Ramesse III. a tiež aj Šasu, ktorí v dobe vlády

Samozrejme, že tieto výpočty sú iba orientačné a majú len relatívnu vypovedaciu hodnotu; podobne ako všetky tie, ktoré vychádzajú z údajov v Hebrejskej Biblii.⁵²

Tradične sa predpokladá, že Exodus sa uskutočnil v dobe vlády faraóna Merenptaha. Nie je však ani vylúčené, že sa tak mohlo stať i v neskoršom období.

Zo stély vztýčenej Sethnachtom na ostrove Elefantína pochádza text, ktorý hovorí o tom, ako Sethnacht vyhnať a prenasledoval vzbúrencov,⁵³ ktorí na úteku po sebe zanechali zlato a striebro, ktoré nakradli v Egypte, za ktoré si chceli najať Ázijcov, aby sa s ich pomocou zmocnili Egypta.⁵⁴ Tento text sa zmieňuje o bojoch, ktoré zrejme prebehli na egyptskom území a z ktorých vyšiel víťazne Sethnacht. Nepriatelia mohli byť vzbúrení Egyptania, spolu s Ázijcami žijúcimi v Egypte, alebo to mohli byť aj Ázijci mimoegyptskí;⁵⁵ pravdepodobné sú obe varianty. Dokonca sa mohlo jednať o pokus vzbúrencov v Egypte zmocniť sa vlády, za pomoci najatých Ázijcov, proti legitímnym Ramessovým potomkom, pričom využili anarchiu, ktorá vtedy vládla v Egypte. To by vysvetľovalo zmienku o cudzom vozatajstve a pechote.⁵⁶

Z doby Ramesse III. pochádza text, v ktorom sa píše o anarchii v dobe, po smrti kráľovny Tausret: ...*“Zem Egyptská bola opustená, odvrhnutá a rovnako tak každý človek. Zem Egyptská bola (v rukách) hodnostárov a starostov miest; každý, či už veľký, alebo malý, zabíjal svojho blížneho. Potom nastali iné časy, prázdne roky, behom ktorých Irsu,⁵⁷ jeden*

Merenptaha, dostali povolenie sa usadiť v oblasti Vádí Tumulát (v biblickom Góšene /Vachala 2004/), sa jedná o kmene pochádzajúce z Edómu. Takže s najväčšou pravdepodobnosťou ich za “Protoizraelcov” považovať nemôžeme, aj keď mohli byť ich blízkymi príbuznými. Totiž aj predkovia Izraela prišli do moábsko-ammónskej oblasti zo Seiru - Edómu, a z oblasti Páranskej púšte na Sinaji /Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael/. Práve v oblasti hraníc Moábu a Ammónu, sa pôvodný Izrael sformoval.

⁵² Pientka: Judejci; pozn.6

⁵³ Zrejme sa jedná o Irsu a jeho stúpencov; viď nižšie. Doslova sa tam píše, že nepriatelia uchvátili Egypt. Ázijci mali zaistiť konečné víťazstvo, ktoré by zabezpečilo vzbúrencom nadvládu nad celým Egyptom. Ich plány však nevyšli. “V 2. roku druhého mesiaca obdobia sucha, už nebolo rebelov v žiadnej zemi, proti Jeho Veličenstvu” (Sethnachtovi). Zároveň sa tam píše, že všetky chrámy sú znovu otvorené. To znamená, že vzbúrenci potlačili uctievanie egyptských bohov, čo je v súhlase s papyrom Harris a pripomína amarnské obdobie /Dijk in: Shaw 2003 str.319/, čo zrejme nie je náhoda. Zaujímavá je zmienka o tom, že “povstal každý boh i bohyňa a všetci urobili zázrak pre dokonalého boha (Sethnacha): predpovedali mu, že vykoná **veľký masaker**, lebo bohovia sa rozhodli, že svetlo sa znovu rozsvieti (nad Egyptom)”. Situácia musela byť skutočne veľmi vážna, aby pre obnovu rádu (maat) povstal každý boh a bohyňa a Setnacht musel vzbúrencov zmasakrovať. Svedčí to o urputných bojoch, prebiehajúcich na území Egypta. Táto stránka egyptských dejín je pomerne málo známa a nedostatočne preskúmaná.

⁵⁴ Dijk in: Shaw 2003 str.319; Lalouettová 2009 str.221; por. s Ex 12:35-36: ...*“Urobili tak synovia Izraelskí podľa rozkazu Mojžiša; lebo vyžiadali si od Egyptských klenoty strieborné a zlaté i šaty. A Hospodin dal milosť ľudu pred očami Egyptských, tak že požičali im. I olúpili Egyptských”*... /por. aj Ex 3:21-22; Žalm 105:37/. Je naivné si myslieť, že by Egyptania dobrovoľne zverili svoje cennosti spoločenskej spodine, ako boli napr. výrobcovia tehál, pastieri kôz a oviec, ktorí boli v opovržení u Egyptanov. V podstate aj Hebrejská Biblia priznáva, že „synovia Izraelskí“ okradli Egyptanov. To by sa určite nemohlo stať za normálnych, skonsolidovaných pomerov. Do úvahy prichádza iba vojna, mocenský prevrat alebo všeobecne doba politického, vojenského a hospodárskeho chaosu, čomu sa najviac približujú pomery v dobe vystúpenia Irsu (1189 - 1187 BC).

⁵⁵ K tomu por. Ex 1:10, kde sa píše o obavách Egyptanov, aby sa “ľud Izraelský” (ktorý pobýval v Egypte), nespojil s ich nepriateľmi.

⁵⁶ Lalouettová 2009 str.222; Títo Ázijci mohli byť aj Fláviu Solymskí /viď pozn. 64/, ktorí napadli Egypt /Flávius I.248-249/. Ja práve Solymov považujem za jedných z obyvateľov Jeruzalema, kde sú známi aj pod menom Jebúzejci (Solymovia + Amorejci). Spolu s nimi tam vtedy žil i kmeň Júda, ktorý sa zrejme tiež týchto udalostí zúčastnil.

⁵⁷ Irsu je vymyslené meno, ktoré značí: „ten, ktorý sa sám sa urobil“ /Dijk in: Shaw 2003 str.319/.

Sýran⁵⁸ bol nadriadeným všetkých mužov v Egypte. Zariadil, aby mu celá zem prinášala dary; potom zhromaždil svojich vazalov a lúpil majetky. Urobili bohov z obyčajných ľudí a už neprinášali obetiny do chrámu v mestách“... Ďalej sa v texte píše, že Sethnacht v rozvrátenej krajine znovu nastolil poriadok, očistil veľký trón Egypta a stal sa kráľom Oboch zemí na Atumovom tróne. Zabil muža s falošným srdcom, obnovil chrámy v mestách,⁵⁹ zahrnul ich obetinami, ktoré boli prinášané Enneade, ako bolo zvykom.⁶⁰

Zdá sa, ako keby sa čas vrátil do Prvého prechodného obdobia. Teda do doby anarchie, chaosu a radikálnych zmien majetkových pomerov. Alebo aj do doby vlády Achnatona a jeho náboženskej revolúcie.⁶¹ Znovu sa zatvárali chrámy, perzekvovali sa kňazi tradičných kultov, odvrhlo sa uctievanie starých bohov a predmetom uctievania sa stal človek sám.⁶²

Donedávna sa predpokladalo, že B3y a Irsu boli totožné osoby. Dnes, na základe nálezu ostraka IFAO 1864 vieme, že B3y zomrel 3 roky pred vystúpením Irsu. De Moor predpokladal, že udalosti konca Bajovej vlády v Egypte a údajný Bajov útek do Sýropalestíny, boli historickým zdrojom legendy o Mojžišovi a Exode.⁶³ Dnes však vieme, že sa žiadny útek nekonal. Jak B3y, tak aj Irsu boli v Egypte zabití, resp. popravení.

Je skutočne pozoruhodné, že v dobe veľmi blízkej Mojžišovmu vystúpeniu, sú v egyptských prameňoch zmienky o náboženskej revolúcii priamo v Egypte. Je preto možné, že udalosti z tejto doby, mohli skutočne ovplyvniť mojžišskú legendu. Osobne si myslím, že Exodus s týmito udalosťami úzko súvisel.

V tejto súvislosti je veľmi dôležité aj to, čo píše Jozef Flávius:

1.,...“Solymskí⁶⁴ napadli Egypt spoločne s nečistými Egyptanmi a nakladali s ľuďmi tak bezbožne a kruto, že vláda Pastierov⁶⁵ sa zdala byť zlatým vekom...Vypaľovali mestá a dediny, neuspokojili sa s tým, že lúpili v chrámoch a rozbíjali sochy bohov, ale svätyne im

⁵⁸ Označený ako Hurri (Charu), tak isto ako B3y. Zrejme nie je náhoda, že obaja boli Sýrania. To však ešte nemusí znamenať, že prišli zo Sýrie niekedy na sklonku 19. dynastie. Skôr to naznačuje ich sýrsky pôvod. Zrejme to boli naturalizovaní Egypťania, sýrskeho pôvodu.

⁵⁹ To znamená, že tieto chrámy boli predtým zničené, alebo minimálne zavreté. Podľa Lýsimacha, ktorého cituje Flávius /I.304n/, bol Mojžiš ikonoklasta, ktorý nabádal ľud, aby ničili egyptské chrámy a oltáre.

Aj na Tutanchamónovej “Reštauračnej stéle” sa píše o obnovení (a otvorení) chrámov, po nevydarenom amarnskom experimente.

⁶⁰ Harrisov papyrus I. 75, 1-10 a 76,1; Lalouettová 2009 str.220. Tento text po prvý krát preložil v roku 1906 J.H. Breasted. V roku 1976 urobil nový preklad Hans Goedicke. Ten je však vyložene tendenčný; autor sa jednoznačne snažil preniesť citované udalosti, mimo územia Egypta. <https://en.wikipedia.org/wiki/Irsu>

⁶¹ Dijk in: Shaw 2003 str.319

⁶² Por. Tacitus: Histórie V.3; Mojžiš vyhnancom vyzval, aby nič nečakali od bohov, či ľudí, ale spoliehali sa na seba a jemu dôverovali ako nebeskému vodcovi.

⁶³ Stehlík 2003 str.35

⁶⁴ Solymovia boli potomkovia “nositeľov torkézov”, ktorí žili aj v oblasti Jeruzalema. V pokročilej strednej dobe bronzovej, patrili do hyksóskeho kmeňového zväzu /Pientka: Vyriešenie achchijavského problému; pozn. 476/. V tejto súvislosti by som chcel pripomenúť Amenofisa, syna Paapisa, ktorý mal videnie, že „nečistí“ budú mať spojencov a budú 13 rokov vládnuť Egyptu /Flávius I.236/. Celé obdobie nekludu, chaosu a anarchie na konci 19. dynastie, je ohraničené 2. rokom od nástupu Sethi II. na trón, keď proti nemu povstal Amenmesse, cca v roku 1200 BC, po 2. rok vlády Sethnachta (cca 1187 BC), keď porazil Irsu a jeho stúpencov. To je presne 13 rokov. Je to pozoruhodná zhoda.

⁶⁵ tj. vláda Hyksósov.

slúžili ako miesta k opekaniu posvätných zvierat, potom nútili egyptských kňazov a prorokov, aby tieto zvieratá obetovali a zabíjali...Hovorí sa tiež, že kňaz, ktorý im dal zriadenie a zákony, pochádzal z Héliopolisu a že sa menoval Osarséf, podľa héliopolitánskeho boha Osirisa. Keď sa pridol k židovskému národu, zmenil svoje meno a prijal meno Moýses (Mojžiš)"...

2., "Ďalej Manethós vykladá, že kráľ Amenófis sa s veľkým vojskom vrátil z Ethiopie a že s vlastnou armádou pritiahol i jeho syn Rampses. Obaja zviedli bitku s Pastiermi a Nečistými a porazili ich. Mnohých z nich pobili a zvyšok prenasledovali až k sýrskym hraniciam".⁶⁶

Vzhľadom k tomu, že medzi týmto textom, textom na Harrisovom papyre a Elefantínskej stéle, sú významné zhody, tak predpokladám, že aj Fláviiov text hovorí o rovnakých udalostiach.

Je nepravdepodobné, že Exodus prebehol až v dobe vlády Ramesse III. V tej dobe musíme predpokladať ešte silnejšiu ostrahu hranice, než doposiaľ,⁶⁷ takže ju bolo nemožné, väčšiemu počtu ľudí, nepozorovane prekonať. Preto si myslím, že dobu Exodu môžeme položiť na prelom 19. a 20. dynastie. V tej dobe bol Egypt mocensky oslabený, až napokon v závere 19. dynastie upadol do náboženského, politického a hospodárskeho chaosu.

Exodu sa zúčastnili iba Lévijci, potomkovia Terachitov (Dom Jozefa) a primiešaný ľud. Ľud, ktorý neskôr prijal meno Izrael,⁶⁸ žil vtedy aj na severe Palestíny, v Galileji, ako kanaánske kmene,⁶⁹ pravdepodobne už od obdobia kultúry Esdrelon.⁷⁰ Tieto kmene sa síce mohli zúčastniť hyksóskych udalostí.⁷¹ Ale v dobe Exodu, neboli v Egypte prítomné.⁷²

⁶⁶ Flávius I.248-251; Zrejme sa tu zmiešava niekoľko udalostí z rôznych období. Prvá pasáž z Flávia je v pozoruhodnej zhode s textom na Harrisovom papyre I.75 /viď pozn. 58; Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha, pozn.54/, ale i s textom na stéle z Elefantíny. Preto si myslím, že všetky tri pramene hovoria o rovnakých udalostiach, v dobe vystúpenia uzurpátora Irsu.

Druhá pasáž z Manétha sa ale môže týkať skorších udalostí, už z obdobia vlády Merenptaha. Ide o to, že kráľ Amenofis nechcel vpustiť na egyptské územie Pastierov (potomkov Hyksósov) z Jeruzalema. Tí sa však stretli u Pelúsia, s „nečistými“ z Avarisu a napadli Egypt. Proti nim zasiahol z Etiópie sa navrátiť kráľ Amenofis a jeho syn Rampses. Určite sa nejednalo o boje Ramesse III. v ôsmom roku jeho vlády, s „národmi mora“. S nimi sa Ramesse III. na súši vojensky stretol v Djahy (Džahi), v južnom Libanone. Títo, na rozdiel od tých, ktorí boli na lodiach (tí prenikli až do Delty), sa do Egypta ako vojenská sila nedostali. Teoreticky je možné, že by sa mohlo jednať o boje v piatom roku jeho vlády. Skôr sa však zdá, že táto pasáž z Flávia, súvisí s vojenskými ťaženiami Merenptaha, v 4. a 5. roku jeho vlády. /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha/. O stretnutí „nečistých“ v Pelusiu a tých, ktorých nechcel faraón vpustiť do Egypta, píše i Chairemon.

⁶⁷ Východné hranice Egypta, už od doby Strednej ríše, boli pomerne dobre zabezpečené (vtedy "vládcove múry"; neskôr aj systém pevností pozdĺž Hórovej cesty v Kanaáne /Finkelstein, Silberman 2010 str.63n; Bárta 1999 str.56n/).

⁶⁸ Pôvodný Izrael predstavovali kmene Gád a Rúben v Zajordánsku.

⁶⁹ Ašer, Zabulón, Neftalí a amorejský Dan.

⁷⁰ Jezreel; červená a šedá leštená keramika, po cca roku 3100 BC; tiež i pásková (sieťovaná) keramika. Predchádza kultúre Chirbet-Kerak (po roku 2800 BC), za ktorej nositeľov sú považovaní Churiti. Tí už svoju červenú a čiernu leštenú keramiku obtáčali na hrnčiarskom kruhu.

⁷¹ Ako napr. kmeň Dan.

⁷² Určitú výnimku môže predstavovať zajordánsky kmeň Rúben (a možno i Gád a predjordánsky Dan). Tento pôvodný Izrael, bojoval jednak s egyptským vojskom, pri Merenptahovom ťažení v 5. roku jeho vlády (1207 BC), a jednak sa pravdepodobne zúčastnil (spolu so Solymami a možno i Judejcami) udalostí, na sklonku 19. dynastie v Egypte (1189-1187 BC), ktoré potom vyústili v tzv. Exodus /Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha/.

Tomu, že k Exodu došlo niekedy na prelome 13. a 12. stor. BC, resp. na počiatku 12. stor. BC napovedá fakt, že najstaršie domy na centrálnej vysočine severne od Jeruzalema, ktoré sa pripisujú "Protoizraelcom", sa datujú na prelom 13./12. stor. resp. do raného 12. stor. BC.⁷³ Pokiaľ predpokladáme, že tieto osady boli založené "Protoizraelcami", spoločne s tými, ktorí sa zúčastnili Exodu,⁷⁴ tak to vylučuje možnosť, že k nemu došlo za vlády Ramesse III. Šasu⁷⁵ a maryannu spomínaní v dobe Ramesse III., sa Exodu nezúčastnili, pretože v Egypte v tej dobe ešte neboli. Dostali sa tam ako zajatci až pri ťažení Ramesse III.⁷⁶ a zostali v Egypte ako nevoľníci.

Zhrňme si to. Na konci 19. dynastie dochádza v Egypte k politickému, náboženskému a hospodárskemu chaosu. Najprv je to vzbura núbijského miestokráľa Amenmesseho, ktorý anektoval Horný Egypt a postupoval ďalej k severu, čo vcelku dobre korešponduje s Fláviovým popisom o postupe etiópskeho vojska k Memfide. Ďalej je to vystúpenie sýrskeho Irsu a jeho stúpencov. Došlo k pokusu ovládnuť celý Egypt za pomoci Ázijcov a k náboženskej revolúcii na dobytom území. Obdobie chaosu a rozvratu v tejto dobe opisované v egyptských prameňoch, je podobne popisované aj u Flávia. Zároveň Elefantínska stéla i Hebrejská Biblia hovoria o nakradnutí klenotov zlatých a strieborných a o olúpení Egypta. Sú to pozoruhodné zhody.⁷⁷ Zároveň je to aj doba, ktorá bezprostredne predchádzala vystúpeniu tzv. morských národov. Preto sa domnievam, že jedine v tejto dobe, v dobe chaosu a rozvratu, mohla nejaká utlačovaná spoločenská skupina opustiť Egypt. Nikdy predtým, ani potom v období Novej ríše, neboli pre Exodus vhodnejšie podmienky.

Podľa Hebrejskej Biblie sa Exodu zúčastnilo 600.000 mužov /Ex 12:37/. Celkovo by to predstavovalo okolo 2.500.000 osôb, ktoré vyšli z Egypta.⁷⁸ To je nielen nepravdepodobné, ale doslova nemožné. Jednak by to znamenalo, že Egypt by opustila viac než polovica tamojšej populácie, a jednak by pri tom nastali nepredstaviteľné logistické problémy. Čím by sa živili? Manou? Sinajský poloostrov kde pobývali, nemohol užiť ani zlomok tak veľkého počtu nomádov; a to ešte aj s ich stádami.⁷⁹

Je tu však aj iná možnosť interpretácie. V hebrejskom texte je uvedené 600 elef. Elef znamená jednak tisíc, ale aj vojenský oddiel, ktorý postavil jeden rod.⁸⁰ V skutočnosti by sa

⁷³ Dever 2010 str.95, 180 ai.; Vachala 2004

⁷⁴ Por. pozn.89. Jozef Flávius píše, že tí, ktorí zostali v Egypte (Dom Jozefa), sa dohodli s Pastiermi (potomkami Hyksósov) vyhnanými z Egypta do Júdska /Flávius 1.88; 1.241-243/. Práve na území Efraim a Manasses sa nachádza najviac protoizraelských sídiel /Dever 2010 str.250n/. Efraim a Manasses pritom predstavujú Dom Jozefov, teda potomkov Terachitov, ktorí vyšli z Egypta.

⁷⁵ Finkelstein, Silberman 2010 str.99n.

⁷⁶ Harrisov papyrus I. 76, 9-11

⁷⁷ Por. aj pozn.52.

⁷⁸ Dever 2010 str.32; V období Starej ríše, mal celý Egypt, približne rovnaký počet obyvateľov (odhady sa pohybujú v rozmedzí od 1.000.000 - 2.500.000). V období na konci Novej ríše, sa predpokladá, že počet obyvateľov Egypta, sa pohyboval medzi 2.900.000 a 4.500.000 jedincami /Trigger 2004 str.172/. V tej dobe v Kanaáne, celkový počet usadlého obyvateľstva, neprevyšoval počet 140.000 /Dever 2010 str.176; pod Kanaánom zrejme Dever mienil iba Reten; podobne aj Finkelstein, Silberman 2010 str.78/. Pokiaľ by Hebrejcov bolo také veľké množstvo, tak by Kanaáncov, obrazne povedané, "pomlátili len s čiapkami". Ovšem iní autori, uvádzajú oveľa vyšší počet obyvateľov. Napr. Armstrongová predpokladá po populačnej explózii v 11. storočí, len na vysočine, až 800.000 obyvateľov /Armstrongová 2012 str. 53/, čo je však zrejme trochu nadsadené.

⁷⁹ Dever 2010 str.32 uvádza, že Sinajská púšť tak ako vtedy, tak aj teraz, mohla užiť len pár tisíc kočovníkov.

⁸⁰ Výklady I. 1991 str.243

tak Exodu zúčastnilo iba 600 rodín, čo predstavuje maximálne 6000 osôb, plus "primiešaný ľud". To je už reálnejšie číslo. Potvrďuje to vlastne i fakt, že pre všetky „hebrejské“ ženy v Egypte, boli k dispozícii iba dve pôrodné babice /Ex 1:15/. V tomto výpočte však nie je zahrnutá „ázijská“ zložka vzbúrencov (Solymovia ad').

Podľa Hebrejskej Biblie, bezprostredne po štyridsaťročnom Exode, nastal zábor „zasľúbenej zeme“. Ústrednou postavou dobývania Predjordánska je Jozue.⁸¹ Ovšem pre zaradenie príbehu o Jozuovi do inej doby, než je 13./12. stor. BC svedčí fakt, že z viac než 40 sídiel, ktoré boli podľa biblického podania dobyté a z tých, ktoré boli archeologicky preskúmané, sú iba dve alebo tri potencionálnymi kandidátmi takéhoto izraelského spustošenia; a to v celom období od cca 1250 do 1150 BC.⁸² Model dobývania je dnes prakticky neudržateľný.⁸³ Aj model „roľníckej vzbury“, ktorú mali vyvolať medzi Kanaáncami tí, ktorí sú stotožňovaní s Habiru, známymi hlavne z amarnskej korešpodencie⁸⁴ dnes neobstojí.⁸⁵ Môže sa to dokumentovať na náraste počtu tzv. rane izraelských sídiel od Hornej Galileje až po Negevskú púšť,⁸⁶ s ťažiskom na centrálnej vysočine. V neskorej dobe bronzovej sa uvádza 30 izraelských lokalít, kým v dobe železnej v 12. a 11. storočí, je to už zhruba 250 lokalít.⁸⁷ Tento nárast nemožno vysvetliť len prirodzeným prírastkom obyvateľstva. Tieto sídliská vznikali predovšetkým na panenskej pôde,⁸⁸ nebola tam teda kontinuita s predchádzajúcim osídlením. To znamená, že obyvatelia týchto sídlisk tam museli odniekiaľ prísť. Pokiaľ by model roľníckej vzbury mal platiť, tak nárast izraelských sídiel na vysočine by mal nastať minimálne od 2. polovice 14. stor. BC, a nie až po roku 1200 BC. Svedčí to skôr o pokojnej(?) infiltrácii a koexistencii medzi tými, ktorí sa zúčastnili Exodu,⁸⁹ a tými Kanaáncami, kmeňmi

⁸¹ O Jozuovi podrobnejšie píšem v štúdií: Vyriešenie achchijavského problému.

⁸² Dever 2010 str.85. Aj u nich sa nedá s istotou zistiť, že ich dobyli Hebrejci. Napr. Chasór, ktorého zánik Y. Jadin a ďalší autori spájali jednoznačne s dobývaním Predjordánska Izraelitmi, takmer určite vyplienili pred rokom 1210 BC Chetiti. Lachíš a Gezer a zrejme aj Tel Beit Mirsim a Bét-el, boli dobyté počas Merenptahovej kampane v roku 1207 BC. Napríklad v Lachíši sa našla pod deštrukciami mesta VI, časť závery od dverí, s kartušou Ramesse III. /Cline 2019 str.162/. To jednoznačne poukazuje na fakt, že Lachíš bol v tej dobe, pod egyptskou kontrolou. A teda nemohol byť dobytý Jozuom. O tom že Lachíš bol dobytý počas Merenptahovho ťaženia do Kanaánu v 5. roku jeho vlády, svedčia deštrukcie mesta VII, ktoré sú datované na koniec 13. stor. BC.

⁸³ Udalosti, ktoré opisuje Hebrejská Biblia, v súvislosti s Mojžišovým dobývaním Zajordánska počas Exodu, zrejme reflektujú na staršie skutočnosti. A to na boje Habiru v Zajordánsku proti miestnym vládcam; napr. boj Pehelu (Lábajovci) a Aštarótu (Bázan; bázanští králi a Lábajovci spolupracovali s Habiru), proti mestám krajín Garu (Edóm, južný Moáb) /Pientka: Vyriešenie achchijavského problému; Dodatky: Jabín, Jozue, Barak/.

⁸⁴ Viac v časti Habiru.

⁸⁵ Finkelstein, Silberman 2010 str.101

⁸⁶ Izraelské sídla však chýbajú v pobrežnej nížine Šarónskej a Júdskej, v Šefe, alebo u väčších riečnych tokoch. Tieto lukratívne oblasti zostali do konca doby železnej kanaánske, "fénické" a minimálne do roku 1160 BC túto oblasť kontroloval Egypt /Dever 2010 str.115/. Dokonca v Bét Šeáne sa našli nálezy z doby Ramesse IV. V Megidde sa zasa našlo púzdro na písacie pero zo slonoviny, z doby Ramesse III. /Cline 2019 str.158/ a podstavec sochy Ramesse VI. /Finkelstein 2016 str.38/. To by egyptskú kontrolu nad touto oblasťou, posunovalo až do rokov 1143-1136 BC. Bohužiaľ, tento podstavec nebol nájdený v bezpečnom archeologickom kontexte /Cline 2019 str.160/.

⁸⁷ Finkelstein 2016 str.39; Dever uvádza pre neskorú dobu bronzovú (v jeho ponímaní je to mladšia doba bronzová II), 58 izraelských sídiel, ale v dobe železnej I je ich už 350. Priamo na území Efraim a Manasses je to nárast z 28 na 218 /Dever 2010 str.113/.

⁸⁸ Až takmer 50% z nich /Čapek 2018 str.28/. Iné "protoizraelské" sídla boli zakladané na miestach, ktoré síce boli v minulosti obývané, ale v tej dobe boli už dávno opustené.

⁸⁹ Pientka: Pôvod Lévijských, str.12.

Šasu⁹⁰ a ďalšími nekanaánskymi etnikami, ktoré sa uchýlili do Galileje a na centrálnu vysočinu.⁹¹ To bol zárodok národa Izrael. Nezabúdajme totiž na to, že niektorí z tých, ktorí sa zúčastnili Exodu (potomkovia Terachitov a možno i Apiru - jedna z možných entít, ktoré predstavovali "primiešaný ľud"), mali silné väzby a to i rodinné, na južný Kanaán, predovšetkým na oblasť centrálnej vysočiny s mestom Síchem. A taktiež i fakt, ktorý uvádza Flávius, že tí, ktorí pracovali v Egypte na výstavbe mesta Piramesse a neskôr sa zúčastnili Exodu, boli v spojení s Pastiermi (teda potomkami Hyksósov; Solymovia a Judejci) z Jeruzalema.

Stále viac sa potvrdzuje kontinuita materiálnej kultúry a životného štýlu medzi Kanaáncami neskorej doby bronzovej a "Protoizraelcami", aj keď je možné pozorovať i nové prvky.⁹² Je nepravdepodobné, že by si nomádi, alebo tí, ktorí sa zúčastnili Exodu, sami tak rýchlo osvojili schopnosť obrábať pôdu a prispôbili sa roľníckemu spôsobu života.⁹³

Na druhej strane, došlo jednoznačne k schudobneniu najširších vrstiev obyvateľstva; život na vysočine sa stal oveľa primitívnejší,⁹⁴ než v predchádzajúcom období v kanaánskych mestách. Keramika staršej doby železnej je jednoduchšia, nastal prechod k ručne utváraným nádobám.⁹⁵ Vykazuje všeobecné zhody s keramikou z mladšej doby bronzovej, ale obsahuje oveľa menej rozdielných foriem.⁹⁶ Zároveň takmer úplne absentuje dovážaný tovar. Dokonca

⁹⁰ Rúben a Gád v Zajordánsku.

⁹¹ Je zaujímavé, že väčšina rane izraelských lokalít sa nachádza na území Efraim a Manases v Predjordánsku /Dever 2010 str.116, 252/, s výnimkou pobrežnej roviny a Šefely. Tieto kmene patria k „Jozefovmu domu“, teda k potomkom Terachitov. Práve títo, spolu s Lévijsami sa zúčastnili Exodu. Toto územie bolo srdcom "vznikajúceho Izraela" /Dever 2010 str.250-252/. Je preto veľmi pravdepodobné, že zakladateľmi týchto osád boli tí, ktorí vyšli z Egypta, spolu s tými Izraelcami zo Zajordánska a južného Retenu, ktorých porazil Merenptah v roku 1207 BC, a tiež aj spolu s utečencami z kanaánskych sídiel /por. pozn. 95/. Na území Efraim sa nachádzal Síchem, kde už Abrahám postavil oltár; tu začínajú dejiny Jákovovho rodu a práve tu bol pochovaný Jozef, keď jeho potomkovia vyšli z Egypta /Jozue 24:32/. V amarnskej dobe v Sícheme (či už v meste, alebo krajine) sídlili Lábaja a jeho synovia, čo boli zrejme kanaánski Terachiti. V Sícheme bola tiež obnovená zmluva medzi Bohom a Izraelom /Jozue 24/. Na území Efraim sa takisto nachádzalo Šilo, kde bola v stánku uložená archa zmluvy. Inou oblasťou, kde sa koncentrovali protoizraelské sídla, bola Galilea. Tam sa potomkovia Terachitov a Lévijsi usadzovali medzi pôvodným obyvateľstvom, ktoré prežilo egyptské ťaženia v rokoch 1207-1176 BC a chaos, v súvislosti s inváziou "morských národov" (pôvodné územie zaniknutej Achchijavy a kráľovstva Dananijcov). Je zaujímavé, že južne od Jeruzalema (Júda, Simeon) sa rane izraelské sídla vyskytujú iba sporadicky. To znamená, že tí, ktorí sa zúčastnili Exodu, sa usadzovali predovšetkým na území severných kmeňov, známych ako Izrael. To potvrdzuje i genetika /viď: Pientka, Pôvod Lévijscov; pozn.8/.

⁹² Dever 2010 str.138, 156; Finkelstein, Silberman 2010 str.95; Finkelstein však viac-menej odmieta kontinuitu keramiky z neskorej doby bronzovej s keramikou doby železnej.

⁹³ Finkelstein, Silberman 2010 str.98

⁹⁴ Rane izraelské osady doby železnej I na centrálnej vysočine, sa odlišujú od ostatných sídiel v oblasti (Pelištejci, Amón, Moáb, Edóm ad') tým, že v nich absentujú nálezy kostí prasiat. Pritom v predchádzajúcom období (doba bronzová) sa kosti prasiat na vysočine vyskytovali. Vieme, že kniha Leviticus /Lv 11:7/ považuje prasa za nečisté zviera a zapovedá konzumáciu tohto mäsa. Jedná sa tak o najstarší archeologicky doložený kultúrny zvyk izraelského národa /Finkelstein, Silberman 2010 str.114/. Na mieste sa teda ponúka otázka, čo spôsobilo túto zmenu stravovacích návykov? Bolo to tým, že sa tu usadilo obyvateľstvo, ktoré bolo cudzieho pôvodu? Alebo sa jednalo o zmenu náboženských predstáv? Myslím, že na obe otázky je možná kladná odpoveď.

⁹⁵ Dever 2010 str.135

⁹⁶ Dever 2010 str.137; Čapek 2018 str.27, 29

aj tzv. pelištejská bichrómna keramika úplne chýba v protoizraelských osadách z doby železnej.

Čo teda spôsobilo takýto náhly pokles životnej úrovne? Hlavná vlna zakladania malých osád na vysočine, začala podľa najkompetentnejšieho bádateľa k tejto otázke, Israela Finkelsteina, okolo roku 1200 BC.⁹⁷ Preto si myslím, že to všetko súvisí v prvom rade s ťažením Merenptaha a jeho syna Sethi-Merenptaha (neskoršieho faraóna Sethi II.), v 4. a 5. roku jeho vlády do Kanaánu a o niečo neskôr, s udalosťami spojenými s tzv. morskými národmi a egyptskými ťaženiami, namierenými proti nim.⁹⁸ Podľa súčasných poznatkov, "morské národy" prišli do Sýropalestíny v 90. rokoch 12. storočia BC, ale treba to vidieť v širších súvislostiach. Bol to predovšetkým rozpad Chetitskej ríše, ktorý predchádzal vojenským akciám tzv. morských národov.⁹⁹ Takisto treba vziať do úvahy aj neúrodu a hladomor,¹⁰⁰ ktorá postihla Anatóliu, egejskú oblasť, východné Stredomorie a teda i Sýropalestínu, v

⁹⁷ Finkelstein, Silberman 2010 str.110

⁹⁸ 5. a 8. rok vlády Ramesse III.

⁹⁹ Chetitské osídlenie v Chattuši, rovnako ako vo väčšine zatiaľ archeologicky preskúmaných lokalít v Anatólii, končí požiarou vrstvou, ktorej predchádzalo plienenie (alebo skôr plánovité opustenie sídiel, s tým že si tamjší obyvatelia odniesli cennejšie veci). Mohlo ísť o nehody v panovníckom rode ohľadom nástupníckej línie (viď. napr. Tarchuntaša & Chattuša /Pientka: Vyriešenie achchijavského problému; v časti Arzawa/), ktoré mohli vyústiť v občiansku vojnu. Je však zrejmé, že príčiny kolapsu chetitskej moci musíme hľadať aj niekde inde. V dobe, keď na západe končila mykénska palácová kultúra a v celom východnom Stredomorí súčasne prebiehali zásadné zmeny, k zániku Chetitskej ríše určite nedošlo náhodne. Vpád "morských národov" nebol príčinou hlbokej krízy štátov neskorej doby bronzovej, ale reakciou na ňu /Müller-Karpe in: Jockenhövel 2012 str.269/.

¹⁰⁰ V piatom roku vlády (1207 BC) Merenptah dal doviezť do Chatti obilie, aby krajinu „udržal pri živote“ /Müller-Karpe in: Jockenhövel 2012 str.268/. Zároveň to dokladá, že Egypt si zatiaľ ešte uchovával nadvládu na mori, v rámci pobrežnej plavby /Lalouettová 2009 str.199/. Práve v tomto roku však Merenptah po prvý krát odrazil útok "morských národov" z Líbye a musel vojensky zasahovať aj v Retene. Tieto "morské národy" mohli už v tej dobe ohrozovať sýropalestínske pobrežné oblasti, ako to dokladajú texty z Ugaritu, ktoré hovoria o prehraných bitkách, o hladomoroch a o hroziacom nebezpečí invázie /Cline 2019 str.149n, Stehlík 2003 str.37; Mynářová a kol. 2013 str.71n/; por. aj papyrus Anastazi /VI. 4,14/, z obdobia vlády Merenptaha, ktorý sa zmieňuje o skupine beduínov Šasu, ktorým bolo dovolené usadiť sa v blízkosti Pitómu vo Wádi Tumílát, aby sa zachránili pred hladom /Výklady I 1991 str.182/. Zrejme posledné roky 13. storočia BC v Sýropalestíne, boli rokmi chaosu, hladomoru a rozvratu ekonomiky /Stehlík 2003 str.37; Dever 2010 str.196/, tesne pred celkovým kolapsom, ktorý vyústil nielen k úteku vtedajších elít do exilu /Stehlík 2003 str. 37-38/, ale zrejme aj odchodom obyčajného ľudu do okrajových oblastí (vysočina, hornatá Galilea). A to bolo tiež príčinou, prečo národy pôvodom zo Sýropalestíny, či už z líbyjskej, alebo kanaánskej strany, v 4. a 5. roku vlády Merenptaha, napadli Egypt a to aj so svojimi rodinami. To svedčí jednoznačne o tom, že sa chceli v Egypte usadiť /Cline 2019 str.215/.

To, že cudzí(?) útočníci mohli ohrozovať Sýropalestínu už v poslednej dekáde 13. stor. BC, môže dokazovať nález meča z Ugaritu, ktorý bol opatrený Merenptahovou kartušou /Lalouettová 2009 str.199/. Môže to svedčiť o dodávkach zbraní sýropalestínskym mestám. Koniec, koncov, k tzv. morským národom patrili aj etniká, ktoré už dávno pred ich vojenským vystúpením vo východnom Stredomorí, žili aj v Sýropalestíne, Kilíkii a na Cypre (Akawaša, Šekeleš, Šerdeni, Lukká). Práve proti nim viedol Merenptah v 5. roku svojej vlády, víťazné líbyjské ťaženie. To súviselo aj s ďalším ťažením v tom istom roku, proti mestám a národom v Palestíne (Izraelská stéla). Zrejme sa jednalo o koordinovanú akciu, jak z líbyjskej, tak z palestínskej strany proti Egyptu; medzi útočníkmi bol zrejme i ľud, ktorý sa nazýval Izrael /Pientka: Vyriešenie achchijavského problému; v časti: Zánik Achchijavy; Pientka: V piatom roku vlády Merenptaha/.

druhej polovici 13. storočia,¹⁰¹ ako následok klimatických zmien. Tie mohli byť spúšťačom následných udalostí.

¹⁰¹ Cline 2019 str.193n; Stehlík 2003 str.36; V Ugarite to dokladá stále rastúce množstvo obchodovateľného obilia. Ugarit padol pod náporom morských národov približne v rokoch 1190-1185 BC.